

İÇİNDEKİLER

<i>Önsöz</i>	• 9
<i>Giriş: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Meteorolojisine Kısa Bir Bakış</i>	• 13
I. Bölüm: Macar Meteorolog Antal Réthly ve Türk Meteorolojisi	• 19
I.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Meteoroloji ve Türkiye'de Macar Uzmanlar	• 19
I.2. Macar Meteorolojisi ve Antal Réthly	• 22
I.3. Antal Réthly'nin Türkiye'ye Gelişi ve Çalışmaları	• 30
I.3.1. Antal Réthly'nin Türkiye'ye Gelişi	• 30
I.3.2. Antal Réthly'nin Ankara'daki Çalışmaları	• 39
I.3.2.1. Rasadat-ı Cevviye Müessesesi ve Yeni Meteoroloji Binasının İnşası	• 39
I.3.2.2. Gözlemler ve Ankara Hakkında İklim Raporu	• 44
I.3.2.3. Gözlem Raporlarının Yayımlanması	• 56
I.3.3. Antal Réthly'nin Anadolu Yolculukları ve Meteoroloji Ağının Kurulması	• 58
I.4. Antal Réthly'nin Türkiye'deki Çalışmalarının Önemi	• 79
II. Bölüm: Antal Réthly'nin Macaristan'a Dönüşü, Macaristan'daki Çalışmaları ve Türk Meteorolojisi	• 95
II.1. Antal Réthly'nin Türkiye'deki Görevinin Sona Ermesi ve Macaristan'a Dönmesi	• 95
II.2. Antal Réthly'nin Macaristan'a Dönüşünden Sonra Türk Meteorolojisi ve Antal Réthly'nin Macaristan'daki Çalışmaları	• 96
<i>Sonuç</i>	• 111
<i>Kaynakça</i>	• 115
<i>Ekler</i>	• 119

ÖNSÖZ

Genel olarak “atmosfer bilimi” diye tanımlanır meteoroloji. Dünyayı kuşatan ve yaşamımızın temel unsurlarından biri olan atmosferde meydana gelen olaylarla ilgilenen meteoroloji, insan yaşamı için vazgeçilmez niteliğiyle her alanda karşımıza çıkar: Teneffüs ettiğimiz “hava”yla ilgilenip bizi çevreler, içtiğimiz “su”yla ilgilenip yaşamımızın bir parçası haline gelir.

Bu alanda Osmanlı İmparatorluğu döneminde XIX. yüzyılın sonunda başlayan çalışmalar, XX. yüzyıla Kandilli Rasathanesi’ni miras bırakmıştır. Cumhuriyet ilan edildikten sonra çağdaş kurumları oluşturmak için çaba sarf eden Atatürk’ün direktifleriyle, bugün Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü’nün temelini oluşturan “Rasadat-ı Cevviye Müessesesi” kurulmuş, müdürlüğüne de Türk hükümetiyle imzaladığı sözleşme gereğince Türkiye’ye gelen ünlü Macar meteorolog Antal Réthly atanmıştır.

Günümüzde teknolojik gelişmeler sonucu insan yaşamının her alanına giren; tarım, ulaşım, turizm, çevre sorunları, millî savunma, bayındırlık, insan sağlığı gibi pek çok alanda yararlı hizmetler sunmakta olan bu alan içinde, Türk meteorolojisinin gösterdiği başarıda Cumhuriyet’in ilk yıllarında çağdaş kurumlaşmadan payını almış olmasının büyük rolü vardır. Bu süreçte Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında her alanda faaliyet gösteren yabancı uzmanlar içinde seçkin bir bilim adamı olan Antal Réthly’nin de önemli çalışmaları göz ardı edilemez.

Meteoroloji, yaşamı ilgilendiren “hava” ve “su” kadar önemli olmasına rağmen, bu bilim dalı ve bu dalın ülkemizde gelişmesinde çaba harcayanlar konusunda Mithat Atabay’ın birkaç çalışması ile Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü’nün Cumhuriyet’in 15. yıldönümünde yayımladığı Türk meteorolojisinin tarihçesini içeren küçük kitapçıktan ve 50. yılında meteorolojik çalışmalardan bahseden iki kitaptan başka, tarihçi gözü ile Türk meteorolojisini anlatan ayrıntılı hiçbir çalışma yapılmamıştır. Beni bu konuda çalışma yapmaya iten nedenlerden biri budur.

2006 yılında burslu olarak Macaristan'da bulunduğum sırada, Macar Türkolog Mária Nyíri'nin, meteorolog Antal Réthly'nin Türkiye'deki çalışmalarından söz etmesi, bende bu konuya dair bir merak uyandırmıştı. Mária Nyíri, 2007 yazında kısa süreliğine tekrar Budapeşte'ye gittiğim zaman hasta olmasına rağmen Antal Réthly ile ilgili bir belgeye ulaşmak üzere bana eşlik de etmişti. Bu çalışma aynı zamanda, 2008 yazında, ölümünü iki ay sonra öğrenebildiğim Sevgili Mária Nyíri'ye bir gönül borcu niteliğindedir. Ayrıca "-loji"lerin bu kadar başında yer alması gereken bir bilim dalıyla "çok az ilgilenildiği" gerçeği karşısında duyulan sorumluluk sonucunda ortaya çıkan ve bu alana bir katkı amacıyla kaleme alınmış bir çalışmadır.

Bu çalışmanın özü ve ilk adımları, özellikle Antal Réthly'nin Türkiye ile ilgili yazılarını göz önünde bulundurarak hazırladığım ve *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nde "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Bir Macar Meteorolog: Aksakallı Havabakan Antal Réthly (Macar Kaynaklarına Göre)" adı altında yayımlanan makalemde bulunuyor. Fakat çalışmanın genişlemesi, Türkiye'ye döndükten sonra edindiğim bazı bilgilerin ışığında gerçekleşti: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Müzesi'ndeki imza defterinde adı bulunan, müzeyi ziyaret ettiğimde duygularını bu deftere aktaran *Mária Kosa* adından ve müzenin gelişmesinde büyük emeği olan Sayın Nedim Özdemir'in bana birer nüshasını verdiği Mária Kosa'nın yazdığı iki mektuptan yola çıktım; mektup sahibinin verdiği bilgilere göre, Antal Réthly'nin Budapeşte'de yaşayan bazı akrabalarına ulaştım.

Annesi Antal Réthly'nin evinde çalışan, Ankara'da dünyaya gözlerini açan ve 2 yaşındayken Antal Réthly'nin görev süresinin bitmesiyle geri dönen Mária Kosa, doğduğu toprakları "75 yıl sonra, 2003 yılının ekim ayında tekrar görmüş", müzedeki deftere birkaç cümle yazmıştı. 1925'li yılların izlerini taşıyan böyle bir mektup, tarihçi gözüyle bakıldığında, bir küçük ayrıntıda, Türkiye'den Macaristan'a uzanan geçmişin kolları aracılığıyla bir dönemin gizini aydınlatacak rehber olabilir. Ayrıntıdan asıl noktaya ulaşmada sarf edilen emek, bazen ortaya çıkan "nakışta" sadece birkaç "ilmek" olarak yer alsın da bıraktığı tat vazgeçilmezdir. Benim için de Mária Kosa aracılığıyla Antal Réthly'nin uzaktan akrabası Ákos Réthly'ye, Ákos Réthly aracılığıyla da Antal Réthly'nin torununun çocuğu Attila Réthly'ye ulaşmak, bu zevkli araştırmada önemli ipuçları oldu. Çünkü bu yolla Attila Bey, büyükbabasının Türkiye'yle ilgili anılarının dökümünü ve aile fotoğraflarını bana göndererek çalışmama önemli bir katkı sağladı.

Bu çalışma büyük ölçüde Türk ve Macar arşiv belgelerine, Antal Réthly'nin Türkiye'yle ilgili anılarına ve Türk meteorolojisi hakkında yazdığı makalelerine dayanıyor.

Giriş bölümünde XIX. yüzyıl sonlarından XX. yüzyılın başlarına doğru Türk meteorolojisinin durumundan kısaca söz edilerek bir başlangıç yapıldı. I. Bölüm'de Antal Réthly'nin Türkiye'ye gelinceye kadar olan yaşamı ve çalışmalarına yer verildikten sonra iki yıllık Türkiye hizmetine değinildi ve bunun önemi ortaya kondu. II. Bölüm'de, çalışmanın ana temasını Antal Réthly'nin Türkiye'deki görevi ve yaptığı çalışmalar oluşturmasına rağmen, I. Bölüm'de Réthly'nin Türkiye'ye gelmeden önceki yaşamı ve çalışmalarına Macar meteorolojisi bağlamında yer verildiğinden, arada kopukluk olmaması için Réthly'nin Macaristan'a dönüşünden sonra ülkesinde yaptığı çalışmalara, Türk meteorolojisinde Réthly'den sonra meydana gelen gelişmelere yer verildi. Sonuç ve kaynakçadan sonra eklerde, bu dönemle ilgili belge ve fotoğraflar sunuldu.

İçerik açısından sınırlı bir dönemi kapsamasına rağmen, ilgili döneme, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türk meteorolojisinin örgütlenme çalışmalarında önemli hizmeti olan bir Macar meteoroloğun gözüyle bakması açısından, bu çalışmanın Türk meteoroloji tarihine bir katkı sağlayacağını ümit ediyorum.

Söylenebilecek son söz, her zaman en etkili sözdür. Fakat yazarın son ilmiği atarak eriştiği mutluluğa, okuyucunun bazen erişemeyebileceği ihtimali ve bu nedenle son söz olarak söylenebilecek bir sözün en iyi şekilde bir "önsöz" olarak ifade edilebileceği düşüncesi, bizi aşağıdaki "son söze" götürüyor:

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, "Fatim Hoca'dan" Antal Réthly'e ve oradan Ahmet Tevfik Bey'e uzanan geniş bir yelpazedir söz konusu olan. Ve bugün 140 yıldan fazla bir geçmişe sahip olan Türk meteorolojisine diğer bilim dallarına ait uzmanların gözüyle de bakmaya ihtiyaç vardır. Bu konuda ortaya konulacak eserler hem Türk bilim tarihine hem de tarihe yardımcı bilim dallarından bazılarının önemli katkıları sağlayacaktır. Çünkü incelendiği zaman, meteorolojinin ne kadar geniş bir bilimsel alanla işbirliği yaptığı görülecektir.

Burada, bana katkı sağlayanlardan da söz etmenin bir gönül borcu olduğunu düşünüyorum. Öncelikle, "Mária Nyiri olmasaydı bu çalışma ortaya çıkmazdı" şeklinde ifade edebileceğim yardımlarından dolayı Sevgili Mária'yı rahmetle ve saygıyla anıyorum.

Diğer taraftan, Meteoroloji Müzesi sorumlusu sayın Nedim Özdemir'in bu konudaki duyarlılığı ve engin bilgisi olmasaydı, Mária Kosa'nın mektuplarına ve dolayısıyla Antal Réthly'nin akrabalarına ulaşmak çok zor olurdu. Bu nedenle Nedim Bey'e, Réthly'lere ait adresleri veren sayın Mária Kosa'ya, Attila Réthly'ye ulaşmamı sağlayan sayın Ákos Réthly'ye, büyükbabasının hatıratı ve fotoğraflarıyla bu çalışmayı zenginleştiren sayın Attila Réthly'ye, yine fotoğ-

raflarla katkıda bulunan ve babası da Antal Réthly ile aynı dönemde Türkiye’de çalışan Macar mühendis János György’nin kızı olan emekli tarih öğretmeni ve turist rehberi sevgili Klara Dévai’ye çok teşekkür ederim.

Ayrıca Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Arşivi ve Müzesi’ndeki araştırmalarım sırasında her türlü kolaylığı sağlayan, başta Genel Müdür Yardımcısı sayın Ali Karataş olmak üzere, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü’nün değerli çalışanlarına, özellikle kütüphane görevlisi sevgili Hülya Aşkın’a, eski Anadolu Meteoroloji Meslek Lisesi’nde edebiyat öğretmenliği yapmış olan Kalaba Kız Meslek Lisesi edebiyat öğretmeni sayın Abdullah Demirci’ye, bu alanda değerli katkıları olan ve meteorolojiye ait teknik terimlerde yol gösteren sayın Yrd. Doç. Dr. Mithat Atabay’a, yardımlarını gördüğüm sayın Prof. Dr. Mustafa Arslan’a, sayın Yrd. Doç. Dr. Güray Ünver’e, sayın Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan’a, Türkolog Edit Tasnâdi’ye, Fransızca okutmanı sevgili Katibe Orhan’a, araştırma görevlileri sevgili Meryem Asilazmaz ve Özgür Türker’e, yüksek lisans öğrencim Pınar Yiğit Türker’e, bilgisayarda dizgi ve düzelti işlerinde emeği geçen ve bana sabırla katlanan sevgili Berrin Alyu’ya teşekkürü bir borç bilirim.

İlgilenenlere ve bu alanda bilgi üreteceklere bir katkı sağlaması dileğiyle!

Melek ÇOLAK
Mart 2011
MUĞLA

GİRİŞ: *OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRK METEOROLOJİSİNE KISA BİR BAKIŞ*

Tarih boyunca Türkler, atmosfer bilimi¹ ya da havadaki olayların bilimi anlamına gelen, ancak bilimsel ve teknolojik alandaki gelişmelerle yalnızca havada değil karada ve suda meydana gelen birçok bilimsel olaylarla da ilgilenen², insan yaşamının her alanına giren meteorolojinin³ temelini oluşturan astronomi ile uğraşarak birçok rasathane kurmuşlar ve bu alanda faaliyet göstermişlerdir.⁴ Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye'de ilk meteoroloji gözlemleri 1847-1858 yılları arasında yapılmıştır. On bir yıla dayanan raporlar, 1851'de "Fransa Meteoroloji Yıllığı"nda (*L'annaire Meteoroloji que de France*) yayımlanmıştır.⁵ Rus bilgini P. Tchihatcheff 1866'da Fransızca yayımladığı *Asie Mineur* ("Küçük Asya") isimli kitabında bu yıllara ait rasatları işlemiştir. 1867'de ise İstanbul'da Kandilli Rasathanesi kurulmuştur (Bkz. Ek. 1, 2). Kandilli Rasathanesi'nin kurulmasından birkaç yıl sonra, 1873'te Viyana'da toplanan Uluslararası Meteoroloji Kongresi'ne Osmanlı Devleti de çağrılmıştır. Gerek gözlemlerin yapılması, gerek yayın bakımından uluslararası uyumu sağlamak amacıyla birçok karar alınan kongrede, Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren kararlar arasında, bir meteoroloji ağının kurulması başta gelmekteydi. Genel olarak ilgi çeken yerlerde meteorolojik gözlemler yapılacak ve bu merkezler hakkında iklim bilgileri elde edilmiş olacaktı. Buna göre İstanbul, İzmir, Beyrut, Sinop, Selanik, Avlonya, Bursa ve

- 1 Sabahattin Yalkın, "Meteorolojinin Hidroloji ve Su Kaynaklarına Katkıları", *50. Yılda Meteoroloji*, Hazırlayan: Ahmet Haşim Aydın, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1976, s. 45.
- 2 "Devlet Meteoroloji İşleri Genel Md. Asosye Prof. Dr. Ahmet Rumeli ile Milliyet Gazetesi Başyazarı Abdi İpekçi Arasında Yapılan Röportaj", *50. Yılda Meteoroloji*, Hazırlayan: Ahmet Haşim Aydın, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1976, s. 217.
- 3 Sabahattin Yalkın, *a.g.m.*, s. 45.
- 4 T.C. Başvekâlet Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü, Tarihçesi, Teşkilatı, Hizmetleri, s. 5.
- 5 *Türkiye'de Cumhuriyetten Önce Meteoroloji*, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, DMİ Matbaası, s. 1.

Trabzon'da meteoroloji istasyonları açılması kararlaştırılmıştı. Diğer taraftan 1875'te 16 vilayet ve liva merkezi telgrafhanelerinde çalışan memurlara bu iş, ek görev olarak verilmiştir. Hatta kongre kararlarına dayanarak bu konudaki bilgi yayınına da başlanmıştır. Esasa bağlı olmayan bu oluşum da bir süre sonra dağıtıldı.⁶ Bu dönemde meteorolojik gözlemlerin yabancı okullar, yabancı şirketler tarafından yapıldığı ve düzenli meteorolojik hizmetin olmadığı görülmektedir.⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli kuruluşlar tarafından yapılmış olan Afyon, Ankara, Elazığ, Eskişehir ve Konya'nın 6-7 yıllık, Tarsus'un 19, İzmir'in 40, Samsun ve Trabzon'un 10, İstanbul'un 48 yıllık gözlemlerinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır.⁸ İstanbul'da, Anadolu yakasında oturan İngiliz vatandaşı Thomson adlı amatör bir gökbilimcinin üzüm bağlarında dikilmiş gözlemevinde, kâtibî Jackson tarafından, Erenköy'de, 1875-1892 yıllarını kapsayan oldukça önemli gözlemler yapılmıştır.⁹

1894'te ise demiryollarının iklim gözlemleri yapabilmeleri için çalışmalara başlanmıştır. Bu sayede Türkiye hakkında birçok iklim gözlemi elde edilmiştir. Fitzner demiryolları şebekesinin yapmış olduğu bu gözlemleri toplayarak 1907 yılında yayımlamıştır.¹⁰ İlk kez Halkalı Ziraat Mektebi Âli'sinde (Bkz. Ek. 3) "Âlâimi Cevviye" adı altında meteoroloji dersi, Allahverdi Efendi tarafından verilmeye başlanmıştır.¹¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine müttefiki Almanya, ihtiyaç duyduğu yerlerde meteoroloji istasyonları kurulması gerektiğini belirtmiştir. Hava araçlarının gelişmesi, sabit balonların ve uçakların savaşta kullanılması, bir meteoroloji teşkilatının kurulması ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu konuyla ilgilenilmiştir. Bu teşkilatı kurma görevi Alman Meteoroloji Enstitüsü Teşkilatı Genel Merkezi Başkanı Müşavir Hans Hergesell tarafından Prof. Dr. Weickmann'a verilmiştir. Weickmann'a göre, söz konusu faaliyetin en ilginç

6 *50 Yılda Meteoroloji, Cumhuriyetin 50. Yılında Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü*, T.C. Tarım Bakanlığı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 14-15.

7 *50 Yılda Meteoroloji*, s. 14; *Türkiye'de Cumhuriyetten Önce Meteoroloji*, s. 1; Antal Réthly, "Meteorológiai obszervatórium Angorában", *Természettudományi Közlöny*, 60.Kötet, 855.füz., 1928, Március 1., s. 175.

8 *50 Yılda Meteoroloji*, s. 15.

9 Antal Réthly, "İstanbul-Erenköi hömersékleti megfigyeléseiböl (Kisázsia 1875-1892)", *Az Időjárás, A Magyar Meteorológiai Társaság folyóirata*, XXXIV. évf. újsor. VI.évf., 11-12 füzet, 1930 Nov.-Dec., s. 178; Antal Réthly, "Die Niederschlagsverhältnisse von Stambul-Erenköi (Klein-Asien 1875-1892)", *Földközi Közlemények*, Budapest 1928, s. 226; Antal Réthly, "Sztambul-Erenköi cspadékvizonyai (Kisázsia, 1875-1892)", *Földközi Közlemények*, Budapest 1928, s. 213.

10 *50 Yılda Meteoroloji*, s. 15.

11 *50 Yılda Meteoroloji*, s. 19. Adı geçen eserde, "bu dersin daha önceki yıllarda da okutulduğu" belirtilmektedir.

kısmını Balkanlar, Anadolu, Süveyş Kanalı ve Suriye oluşturmuştur. Bu amaçla 1915 yazında bu bölgelerle ilgili planlar hazırlanmıştır. Bavyera Eğitim Bakanlığı ve Bavyera Meteoroloji Enstitüsü Merkez İstasyonu'nda konuyla ilgili çalışmalar yapılmış, hatta Bavyera Meteoroloji Enstitüsü İstasyonları Müdürü Prof. Dr. Schemavisch bu konuda her türlü desteği vermiştir. Ancak çeşitli ülkelere ait olan bu topraklarda birbiriyle bilgi alışverişinde bulunacak uyumlu bir meteoroloji teşkilatının kurulması oldukça zor olmuştur. Almanların Batı Cephesi'nde de meteoroloji teşkilatını kuran Weickmann, Viyana üzerinden Balkanlar'a ve oradan İstanbul'a gitmiştir. Önce Sofya'da Avusturyalılarla gerekli görüşmeleri yapan Weickmann, 1915 Ağustos'undan itibaren Osmanlı topraklarında çalışmalara başlamıştır. 20 Ekim 1915'te Enver Paşa'yla görüşmüş, Osmanlı topraklarında kurulacak olan meteoroloji teşkilatı konusundaki faaliyetler büyük bir hız kazanmıştır. Dr. Weickmann İstanbul'da kalıp işlerin yürütülmesi için gerekli koordinasyonu yaparken, beraberinde getirdiği uzmanlar meteoroloji istasyonlarının kurulacağı yerlere gitmişlerdir. Tüm istasyonlar Alman alet ve cihazları ile kurulmuştur.

İstanbul'daki meteoroloji merkezi Kuruçeşme'deki Caferağa Köşkü'nde, "Kuvva-i Havaiye Müfettişliği Rasadat-ı Havaiye Müdürlüğü" ismiyle Ağustos 1915'te faaliyete başlamıştır. Weickmann, Osmanlı topraklarında kurulacak olan meteoroloji teşkilatı için altmış civarında Alman uzmanı da beraberinde getirmiştir. Teşkilatın ilk elemanlarını oluşturan bu uzmanlar, Osmanlı ordusunda yedek subay olarak görev yapan Türkler arasından seçilen görevlilerle birlikte "Rasadat-ı Havaiye Müdürlüğü"nde göreve başlamışlardır. Ordudan gelen yedek subaylar, İstanbul'da Osmanlı-Alman Genel Karargâhı'nda meteoroloji alanında eğitime tâbi tutulmuşlardır. Genel Karargâh'taki eğitimde "Fatin Hoca" olarak bilinen Kandilli Rasathanesi Müdürü Fatin Bey¹² de (Gökmen) dersler vermiştir. Eğitimlerini tamamlayan yedek subaylar Almanlar tarafından kurulan Edirne, Gelibolu, İzmir, Sevdiköy (İzmir), Zonguldak, Sinop, Ankara, Eskişehir, Konya, Sivas, Diyarbakır, Adana, Brumana (Lübnan), Beyrut, Kudüs ve Musul meteorolo-

12 Fatin Gökmen, Kandilli Rasathanesi Müdürü olup "Fatin Hoca" olarak bilinmektedir. 1877'de Akseki'de doğan Fatin (Gökmen) Bey, medrese eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. Astro-nomi alanında bilgilerini artırmak için Hüseyin Hilmi Efendi'den dersler almış, 1904'te Fen Fakültesi'ni bitirmiştir. 1910'da Kandilli Rasathanesi'ni yeniden kuran Fatin Bey 1943'e kadar Rasathane Müdürlüğü'nü de yürütmüş, bu arada Fen Fakültesi Dekanlığı da yapmıştır. 1950'ye kadar Konya milletvekili olarak TBMM'de milletvekilliği yapmıştır. 1955'te İstanbul'da ölen Fatin Gökmen'in "*Eski Hitay Takvimi (1936)*", "*19 Haziran 1936 Güneş Tutulması (1936)*", "*Türk Takvimi (1936)*", "*Eski Türklerde Heyet ve Takvim (1937)*" adlı eserleri bulunmaktadır (Mithat Atabay, Halil Aytac, *Birinci Dünya Savaşı Srasında Osmanlı İmparatorluğu Topraklarında Almanların Kurduğu Askeri Meteoroloji Örgütü ve Buna Ait Rapor*, DMİ Yayınları, Yayın No: 2002/03, Mayıs 2002, s. 4).

loji istasyonlarında göreve başlamışlardır. Bu merkezlerden elde edilen bilgilerle Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan Bulgaristan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'dan şifreli şekilde alınan gözlemler, Kuvva-i Havaiye Merkez Şubesi olan İstanbul Vaniköy'de haritalara işlenerek tahminler yapılmıştır. Bu merkezin müdürlüğünü savaş süresince Prof. L. Weickmann, yardımcılığını ise Dr. Obst yapmıştır.

1917'de ise Kudüs İstasyonu Allenby komutasındaki Fransız-İngiliz Kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Ayrıca Vaniköy (İstanbul), Edirne, Gelibolu, Sevdiköy, Adana ve Kudüs'te, yer seviyesinden 600 metreye kadar yüksek seviye rüzgâr ölçümleri yapılmıştır. Yer seviyesi gözlemleri günde üç defa sabah 07.00, öğleden sonra 14.00 ve 21.00'de, yerel saatle yapılmaktaydı. Yüksek seviye rüzgâr ölçümleri ise günde bir kez yapılmıştır. Elde edilen basınç değerleri Berlin'deki Meteoroloji Enstitüsü'ndeki değerlerle karşılaştırılmıştır. İstanbul için yapılan hava tahminleri Posta, Telefon ve Telgraf İdaresi ile Demiryolları İdaresi'ne bildirilerek kullanıcıların hizmetine sunulmuştur (Bkz. Ek. 4).

1917'nin Osmanlı İmparatorluğu ve müttefikleri açısından savaş alanlarında başarısız bir yıl olması ve Müttefik ordularının pek çok yerde yenilgiye uğraması üzerine, Rasadat-ı Havaiye Teşkilatı'nı kuran Prof. L. Weickmann, Dr. Obst ve Zistler, diğer Alman meteoroloji uzmanlarıyla birlikte 1917 yılı sonunda Almanya'ya dönmüşlerdir. Prof. Weickmann Almanya'ya dönerken Osmanlı topraklarına dair gözlem sonuçlarını ve cetvellerini de ülkesine götürmüştür. Alman uzmanlardan Teğmen Aladar Guerle Kızılırmak çevresi, Erich Leward ise Edirne ve Balkan topraklarındaki hava olayları konusunda çok değerli çalışmalar yapmışlardır. Meteoroloji istasyonlarını teftişten sorumlu olan Dr. Kurt Niehoff ile Zonguldak Meteoroloji İstasyonu'nu idare eden Karl Klingebiel, Türkiye'de görülen ateşli hastalıklara yakalanarak savaş sırasında hayatını kaybetmiştir.

22-25 Nisan 1918 tarihleri arasında İstanbul'da bir meteoroloji kongresi toplanmış ve bu kongrede Bahriye, Harbiye, Maarif ve Ziraat vekâletlerine bağlı olarak faaliyet gösteren imparatorluk içindeki meteoroloji istasyonlarının bir çatı altında toplanması ve böylece gereksiz yere masraf yapılmasının önüne geçilmesi, Bahriye Vekâleti tarafından kurulmasına karar verilen kuvvetli rüzgâr uyarı merkezinin Harbiye Vekâleti Meteoroloji Merkezi ile ortaklaşa çalışması kararlaştırılmıştır. Ziraat ve Maarif vekâletlerine bağlı olan iklim istasyonlarının bir komisyon oluşturularak birlikte çalışmaları ve bu komisyonun kuracağı istasyonların aynı zamanda Bahriye ve Harbiye vekâletlerinin işine yarayan gözlemleri de yapacak meteoroloji istasyonlarını da kurması ve ilgili vekâletlere bildirmesi karar altına alınmıştır. Almanlarla işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilen

ve I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru toplanan bu kongrede alınan kararlar, savaşın sona ermesiyle hayata geçirilememiştir. Rasadat-ı Havaiye Teşkilatı'nda görev yapan yedek subay Türk personel ise savaş sonunda terhis edilmiş, bazıları esir düşmüştür. Nitekim subayların terhis edilmesiyle bu teşkilat ortadan kalkmıştır.

Savaşın sona ermesiyle Maarif Vekâleti "Rasadat-ı Havaiye Teşkilat-ı İklimiye Müfettişliği" adı altında sivil sektöre hizmet etmek için yeniden oluşturulmuş ve Rasathane-i Amire'ye bağlanmıştır. Ancak ülkenin çalkantılı bir dönemde bulunması Teşkilat-ı İklimiye Müfettişliği'nin bir süre sonra Maarif Vekâleti tarafından kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır.

Kandilli Rasathanesi I. Dünya Savaşı'nda merkez rolü üstlenmiş ve bu nedenle "Rasathane-i Amire" olarak adlandırılmıştır.¹³ Böylece savaş sırasında Obst ve Weickmann tarafından çok iyi düzenlenen askerî meteoroloji ağı 1918 yılında ortadan kalkmıştır.¹⁴

I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu çalışmalara ara verilmiştir.¹⁵ Savaş sırasında fazla önem verilemeyen meteoroloji dersine ise 1922 yılında, Halkalı Ziraat Mektebi Âli'sinde yeniden yer verilmiştir. Ders, o sıralarda Avrupa'dan yurda dönmüş olan Ahmet Tevfik Bey¹⁶ (1887-1949) tarafından uygulanmıştır.¹⁷

13 Mithat Atabay, *a.g.e.* s. 4-6.

14 Réthly, "Meteorológiai obszervatórium Angorában", s. 175.

15 *50 Yılda Meteoroloji*, s. 16.

16 Ahmet Tevfik (Göymen) Bey'in meteoroloji eğitimiyle ilgili *Ameli ve Tatbiki Meteoroloji* (İstanbul, 1927) adında bir kitabı bulunmaktadır.

17 *a.g.e.*, s. 19.

I. BÖLÜM

MACAR METEOROLOG ANTAL RÉTHLY VE TÜRK METEOROLOJİSİ

I.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Meteoroloji ve Türkiye'de Macar Uzmanlar

Meteoroloji alanında imparatorluktan Cumhuriyet'e kalan tek miras, uzun yıllar tek yetkili makam olan ve sadece meteorolojik çalışmaları değil, astronomi ve deprem çalışmalarını da yürüten Kandilli Rasathanesi idi.¹ Cumhuriyet ilan edildikten sonra meteorolojiye önem verildi.² O zamana dek çeşitli zorluklarla karşılaşan ve bu nedenle de bir süreklilik göstermeyen bu çalışmalarda Cumhuriyet ile birlikte bir hareketlilik ve canlanma görülmeye başlandı. Yeni Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin her alanda kalkınması için her şeyden önce kendi kaynaklarını iyi tanıması gerektiğinden hareketle, Türkiye'nin iklim özelliklerinin iyi bilinmesinin önemi üzerinde durdu.³ Ülkenin kaynaklarının çok kıt olduğu bir dönemde meteorolojiye büyük önem vererek, yapılan ve yapılacak olan tüm yatırımlarda, tarımın gelişmesinde, şehircilikte, ormanların ıslahında, şeker üretiminde, ulaşım ağının yaygınlaştırılmasında, sulama işlerinde önce meteorolojik bilgilerin elde edilmesi, daha sonra yatırımların gerçekleştirilmesi yöntemini izledi.⁴ Siyasi, ekonomik ve kültürel inkılaplar gerçekleştirilmeye başlandığında, ekonomisi tarıma dayanan Türkiye, toprağın ve suyun verimli kullanılması gerektiği düşüncesinden yola çıkarak, meteoroloji, hidroloji ve sulama işlerinin düzenlenmesi, toprağın ıslah edilmesi çalışmalarını öncelikli olarak ele aldı.⁵

1 Mithat Atabay, *Atatürk ve Meteoroloji*, DMİ Yayınları, Yayın No: 2002/02, Mayıs 2002, Ankara, s. 1.; *50 Yılda Meteoroloji*, s. 14.

2 *50 Yılda Meteoroloji*, s. 19.

3 Atabay, *Atatürk ve Meteoroloji*, s. 1.

4 *a.g.e.*, s. 69.

5 Atabay, *Atatürk ve Meteoroloji*, s. 3; Mithat Atabay, "Atatürk'ün Ankara'ya Davet Ettiği Macar Profesör Antal Réthly'nin Türkiye'deki Çalışmaları", *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, C. VIII, S. 29-30, Mayıs-Kasım Ankara, 2002, s. 3.

Bu gerekliliği ve bu alanda kurumlaşmayı, Başvekâlet Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü, hazırladığı kitapçıkta şöyle dile getirmektedir:⁶

Tabiat kuvvetleri ile uğraşmak için onların şekillerini, sebeplerini ve memleketimizin insan, nebat ve hayvanlarının hayatı üzerine olan tesirlerinin bağlı olduğu şartları anlamak lazımdı. Bu lüzumu takdir eden Cumhuriyet Hükümeti, giriştiği büyük kalkınma hareketleri arasında bu konuyu da ön plana aldı. Memleket işlerinde, üzerinde havanın tesiri görülmeyen hiçbir iş bulunmadığını göz önüne alan Hükümet, bir meteoroloji teşkilatı meydana getirmek yolundaki hareketleri, çalışmaları terviç etti. Ve sonuç olarak da 1925 senesinde bir taraftan Ziraat Vekâleti, diğer taraftan da Milli Müdafaa Vekâleti meteoroloji istasyonları kurmak ve çalıştırmak işlerine el koydular. Bundan sonra Nafia Vekâleti'nde hava ve su rasatları teşkilatı kurmak gereğini hissettiği gibi, Sıhhat ve İctimâi Muâvenet Vekâleti, diğerleri ile beraber umumi iklim ve rasat istasyonları kurmak teşebbüsünde bulundu.

Fakat devlet hayatının her kolunu yeniden düzenlemek ve modernleştirmek için yabancı uzmanlara ihtiyaç vardı.⁷ Bu yüzden Atatürk bütçenin bir kısmını yabancı uzmanlara ayırdı. Böylece tarım uzmanı, jeolog, istatistikçi, meteorolog gibi pek çok alanda yabancı uzman Türkiye'ye geldi.⁸ Macar Türkolog Mária Nyíri'ye göre, "vaktin nakit olduğu" gerçeğini herkesten daha önce kavrayan Mustafa Kemal Atatürk'ün Fransa, İtalya, Hollanda, Sovyetler Birliği gibi ülkelerden ama her şeyden önce Almanya ve Macaristan'dan uzmanlar davet ettiği görülmektedir.⁹ Bu yüzden Cumhuriyet ilan edildikten sonra Türkiye özellikle pek çok Macar uzmana ev sahipliği yapmıştır.¹⁰

Bunda XX. yüzyıl başlarında artık bir hayli gelişmiş olan Türk-Macar ilişkilerinin etkisi¹¹ olduğu gibi, I. Dünya Savaşı sırasında onları müttefik ola-

6 T.C. Başvekâlet Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü, Tarihçesi, Teşkilatı, Hizmetleri, s. 5-6.

7 Antal Réthly, "Két év kisázsiai Törökországban", A Földgömb, A Magyar Földrajzi Társaság Folyóirata, II. évfolyam, 9.szám, 1931, s. 313.

8 Réthly, "Meteorológiai obszervatórium Angorában", s. 175.

9 Mária Nyíri, "Meteorolog Antal Réthly 1879-1975", s. 4. (Macar Türkolog Mária Nyíri'nin Antal Réthly hakkındaki yayımlanmamış Türkçe çalışması) Mária Nyíri'nin içeriği aynı olan, ancak adı "Hava Gözeticisi Antal Réthly (1879-1975)" adlı yayımlanmamış bir başka makalesi daha bulunmaktadır. (bkz.,*a.g.m.*, 14 sayfa.)

10 István Kulín, "Réthly Professzor Törökországban Akszakalı Havabakan", *Réthly Antal Emlékkönyv*, Magyar Meteorológiai Társaság, Budapest 1975, s. 61.

11 Melek Çolak, "Macar Etnograf István Györffy ve Kuzey Marmara Bölgesi İnceleme Gezisi (1918)", *Bellekten*, C. LXXII, S. 265, Aralık 2008, s. 943.

rak savaş meydanında tanıyan¹², Macar Türkologların çalışmalarını takip eden¹³, Macar kültürünü yakından tanıyan ve onu Türk kültürüne benzeten¹⁴ Atatürk'ün Macarlara duyduğu sempatinin etkisi de olsa gerektir.¹⁵ Onun Türkiye-Macaristan ilişkilerini uyumlu bir dostluk temeline oturtması ve siyasi, kültürel, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine özen göstermesi çerçevesinde karşılıklı işbirliğiyle çok sayıda Macar uzman Türkiye'ye geldi.¹⁶ Bu uzmanlar, fırtınalı bir modernizasyona tanık olan Türkiye'de çalıştılar. Adana, Konya, Bursa, İzmir, Uşak, Edirne, Antalya, Diyarbakır, İstanbul, Ankara başta olmak üzere Türkiye'nin yeniden yapılanmasına katkıda bulundular. Mikusch von Dagobert, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında 700-800'ü şeker sanayinde çalışmak üzere 4-5 bin Macar'ın Türkiye'de yaşadığını ifade etmektedir.¹⁷ I. Dünya Savaşı yıllarında Darülfünun'da etnografya ve Macarca dersleri veren, Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar Türkiye'de çalışan Gyula Mészáros, jeoloji, hayvancılık alanlarında Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde görev yapan Lajos Lóczy, Oskar Welmann,¹⁸ önce Adana daha sonra Ankara Gazi Orman Çiftliği'nde çalışan makine mühendisi János György¹⁹, Atatürk'ün Ankara'da yeşil alanlar, parklar oluşturması için görevlendirdiği bahçecilik uzmanı János Máthé²⁰, bu uzmanlardan sadece birkaçıdır.

Macar uzmanlardan biri de Macar meteorolojisinin seçkin siması Prof. Dr. Antal Réthly'dir (1879-1975).²¹ (Bkz. Ek. 5)

- 12 István Fleisch, *Atatürk és Kora, Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása*, Corvina Kiadó, 2004, s. 54.
- 13 Naciye Güngörmüş, "*Hungarológia Törökországban*", Congresszus Oktavus Internationalis Fennougristomus jyvaskylä 10-15.8.1995 Moderatores jyvaskylä 1995, Hungarologische Beiträge; Jvaskylä, 1995, s. 26.
- 14 Naciye Güngörmüş, "Magyar tudósok szerepe a török nyelvújítási mozgalomban", *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Szeged 1991*, Augustus 12-16, s. 1297-1298.
- 15 József Kerekesházy, *Az Igazi Kemal egy Köztársaság születése*, Terebess Kiadó, Budapest 2000, s. 198-203.
- 16 Melek Çolak, "Atatürk'ün Macar Bahçıvanı János Máthé'nin Anılarında Ankara", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, S. 7, Bahar 2008, s. 182; Melek Çolak, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Bir Macar Meteorolog: Aksakallı Havabakan Antal Réthly (Macar Kaynaklarına Göre)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, S. 9, Bahar 2009, s. 114-115.
- 17 Çolak; "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde bir Macar Meteorolog: Aksakallı Havabakan Antal Réthly", s. 114.
- 18 Çolak, "Atatürk'ün Macar Bahçıvanı János Máthé'nin Anılarında Ankara", s. 182.
- 19 Melek Çolak, "Bir Macar Çocuğunun Anılarında Atatürk", İlke, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, s. 95-105.
- 20 Çolak, "Atatürk'ün Macar Bahçıvanı János Máthé'nin Anılarında Ankara", s.181-193.
- 21 Çolak, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Bir Macar Meteorolog: Aksakallı Havabakan Antal Réthly (Macar Kaynaklarına Göre)", s. 115.

I.2. Macar Meteorolojisi ve Antal Réthly

Macaristan'da 1781'de, Buda'da Mannheim Cemiyeti'nin (Mannheimi Társaság) cihazlarıyla iklim değişiklikleri gözlenmekte ise de²², ilk olarak Buda hakkındaki en kısa iklime ait tasvirin Evliyâ Çelebi tarafından yapıldığı bilinmektedir. 1755'te ise Ferenc Sj. Weis de, Nagyszombat'da araştırmalarına başlamıştır. Araştırmalar daha sonra yeri değiştirilen üniversite rasathanesi için inşa edilen kulede, Buda Kale sarayında devam etmiştir. Daniel Kmeth'in "Observationes Astronomicae" ("Astronomi Gözlemleri") başlıklı çalışmasının ekinde kalede ve Gellért dağında yapılan meteorolojik gözlemlerden bildirilen iklimsel kayıtlar, 1816 yılına kadar bu araştırmalara dayanmaktaydı. Dániel Kmeth 1811-1820 yılları arasında Buda'da yapılan yıllık gözlemleri eksiksiz gözden geçirerek yayımlamıştır. Macaristan'da bağcılık araştırması ve üzüm üretiminin azimli bir lider şahsiyeti olan Ferenc Schams da Buda ve Peşte kent bilgilerini iki bağımsız cilt halinde ayrıntılı şekilde ilk kez yazmıştır.

Tıp profesörü Antal Jankovich'in kapsamlı Almanca çalışması ise Buda'da 1838 yılında meydana gelen büyük selden hemen sonra gün ışığına çıkmıştır.²³

Macaristan'da 1841'de Pál Bugát tarafından kurulan ve Macar Bilimler Akademisi'nden (Magyar Tudományos Akadémia) sonra Macaristan'da fen bilimleri çalışmaları için oluşturulan bilimsel bir organ olan Fen Bilimleri Kurumu (Természettudományi Társulat), bu alanda önemli bir gelişme olmuştur.²⁴ Macaristan'da fen bilimleri kültürünün oluşturulmasında ve bilimi yayma çabasında payı büyük olan Fen Bilimleri Kurumu'na ait temsilciler heyeti, fen bilimlerinin her dalını temsil etmeye çabalamış, fizik, kimya, astronomi, biyoloji, tıp gibi bilimlerin yanı sıra jeofizik, mikrobiyoloji, meteoroloji gibi yeni bilimlere de yer vermiş, böylece meteoroloji de temsil edilmeye başlanmıştır.²⁵

József Eötvös tarafından 48. devrim hükümetine çalışma arkadaşı olarak

22 Antal Réthly, "Budapest Eghajlata Irodalmának Uttöröiröl" Réthly Antal Emlékkönyv, Magyar Meteorológiai Társaság, Budapest 1975, s. 42.

23 Oryantalist Imre Karácson, Evliyâ Çelebi'nin 1660-1664 yıllarını kapsayan Macaristan Seyahatnâmesi'sini İstanbul'da Macar Bilimler Akademisi'nin verdiği görevle Macarcaya çevirmiş, akademi bu çeviriyi hemen yayımlamıştır. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde, Buda'nın iklimi konusunda şöyle demektedir: "Buda'nın çok iyi suyu ve havası var ve sabah esintisi vakti insanın ruhunu ferahlatır. Ne zaman böyle sert bir kış geçse ve Tuna Nehri donsa köprüye ihtiyaç duyulmaz. Çünkü Tuna 10-15 karış kadar (2-3 m) karla kaplıdır ve böylelikle üzerinde güzel bir yol oluşur. Nehir üç-dört ay donduğunda yüz bin (atlı) araba ve kızak Tuna üzerinde birkaç kez gidip gelir. Bu zamanlarda köprü gemileri kıyıya çekilir ve ilkbaharda yeniden yerlerine yerleştirilir. Bu köprübaşında güçlü Peşte kenti bulunmaktadır." (Réthly, a.g.m., s. 41-42).

24 László Aujezsky, "Réthly Antal tevékenysége, A természettudományos ismeretterjesztés területén", Réthly Antal Emlékkönyv, Magyar Meteorológiai Társaság, Budapest, 1975, s. 54.

25 a.g.m., s. 52.

davet edilen öğretmen ve botanikçi József Dorner de aynı şekilde Budapeşte iklimiyle ilgilenmiş ve 1851 yılında çıkan *Természettudományos Társulat Évkönyvei*'nin ("Fen Bilimleri Kurumu Yıllıkları") ikinci cildinde yirmi beş sayfalık bir makale yayımlamıştır.

Avusturya Meteoroloji Enstitüsü ve Macar Bilimler Akademisi arasında Macaristan'da mutlakiyet dönemi süresince ve sonrasında bile oldukça iyi ilişkilerin varolması işbirliğini doğurmuştur. Viyana akademisyeni, Karl Jeli, Avusturya İmparatorluğu'na ait sıcaklık özelliklerini belirlemek için Budapeşte sıcaklık ortalamalarına ihtiyaç duyuyordu. Akademisyen ve Macar Bilimler Akademisi Fen Bilimleri Kurumu üyeleri olan Schenzl, Tormay, Mayer ve Kruspér'le temas geçerek onlardan edindiği verilerin yardımıyla ve klasik bir söylemle yaptığı değerlendirme vasıtasıyla Buda ve Peşte'de beş farklı yerde bulunan meteoroloji istasyonlarının sıcaklık verilerini ortak paydada eşitlemiştir. Jeli'nin değerlendirmesi, elde edilen sonuçları ayrıntılarıyla ortaya koyarak yirmi beş sayfa halinde yayımlanmış, Peşte'de 1848-1863 yılları arasında kalan dönemin sıcaklıklarına ait aylık ortalamalar hesaplanmıştır. Âgost Heller'in *Meteorolojinin Elkitabı* ("Meteorológiai Kézikönyve") adlı eseri Fen Bilimleri Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Heller, Gellért dağındaki rasathanenin tarihini 1878 yılına ait Fen Bilimleri Bildirisi'nin ("A Természettudományi Közlöny") X. cildinde, daha kapsamlı bir makalede açıklamıştır. Bu araştırmada Meteoroloji Enstitüsü'yle bağlantılı veriler de yer almaktaydı.²⁶ Öte yandan Macar jeomanyetik gözlemleri de 1871 yılında başlamış, fakat teknik ve politik sebeplerden dolayı gözlemler dizisi birçok kez kesilmek zorunda kalmıştır.²⁷

İlk defa 1871 yılı "Meteoroloji Yıllığı" ile o yıl Macar Bilimler Akademisi'nin büyük ödülünü alan Guidó Schenzl, Meteoroloji Enstitüsü'nün temellerinin oluşturulduğu Buda Ortaokulu (Buda Reáliskola) bahçesine toprak termometreleri yerleştirerek 8 yıl boyunca incelemeye başladı. Daha sonra bu okulun öğretmeni olan Endre Bozóky'nin de *Fen Bilimleri Bülteni*'nde "Budapest éghajlati allapotai" ("Budapeşte İklim Vaziyeti") başlıklı geniş bir makalesi yayımlandı. 1886 Ekim'inden itibaren bir yıl boyunca Meteoroloji Enstitüsü'nün üyesi olan Bozóky, farklı iklimsel öğelerin daha önceden hazırlanmış tablolarının homojen halde bir araya getirilmesi çalışmalarını sürdürdü.²⁸ Fen Bilimleri Kurumu'nda meteorolojiyi temsil eden Róna Zsigmond da bu bilime katkıda bulunanlardan biriydi. Kurum, Róna Zsigmond'un klasik temel klimatoloji çalışmasını yayımladı;

26 *a.g.m.*, s. 44-46.

27 Barta György, "A föld magjának szerkezetéről", *Réthly Antal Émlékönyv*, Magyar Meteorológiai Társaság, Budapest, 1975, s. 82.

28 Réthly, "Budapest éghajlata irodalmának uttöröiröl", s. 46-48.

meteorolojinin yayılmasının önemini takdir ettiğinden *Fen Bilimleri Bülteni*'nde pek çok değerli bilgiyi halka yayan makaleler yazdı. Uzun yıllar boyunca her yıl en azından böyle bir çalışması, halkın meteorolojiye olan ilgisinin uyanmasına zemin hazırlayacak şekilde yayımlandı.²⁹

Bu ortamda Antal Réthly, bağımsız Macar meteorolojisinin emekleme devresini yaşadığı bir dönemde, Szeged'deki su baskını yılında, 3 Mayıs 1879'da, Budapeşte'de dünyaya geldi.³⁰ Ortaokulu sonraki ilk bağımsız Macar Meteoroloji ve Jeomanyetik Enstitüsü (Magyar Meteorológiai és Földmágnesség Intézet) müdürü Guido Schenzl'in müdürlüğünü yaptığı Ferenc Toldy Okulu'nda okudu.³¹

29 László Aueszky, *a.g.m.*, s. 52-53.

30 Halen Macaristan'da "Réthly" soyadını üç aile taşımaktadır. Bu ailelerden biri Akos Réthly'nin ailesidir. Antal Réthly'nin büyük dedesi Denes Réthly ile bir bağı olan ama Antal Réthly'nin birinci derecede yakını olmadığını ifade eden Ákos Réthly, 2007 yılında yaptığı aile ağacı araştırması sonucunda, Réthly ailesinin ocak-kasım 1798 arasında, Almanya-Rottweil'den gelip Budapeşte yakınındaki Diosd beldesine yerleştiklerini öğrendi. Bu araştırma sırasında Antal Réthly'nin Fani Lischkarz adlı bir kadının çocuğu olarak evlilik dışı dünyaya geldiği ortaya çıktı. Ákos Réthly, Antal Réthly'yi, Alajos Réthly ve karısı Etel Bock'un büyüttüğünü ancak Alajos Réthly'nin Antal Réthly'nin babası olup olmadığını öğrenemediğini ama Alajos Réthly'nin Antal Réthly'nin babası olduğunu tahmin ettiğini söylemiştir (Ákos Réthly'nin -1964 doğumlu, şirket yöneticisi, Budapeşte-Macaristan- tarafına gönderdiği mektup). Antal Réthly'nin torununun çocuğu olan Attila Réthly ise (1971 doğumlu, tiyatro yönetmeni, Budapeşte-Macaristan) şunları söylüyor: "Büyükbabamın kökenini doğrulayan vesikalar ve yüz yıllıktan fazla evraklar var. Ama bunları, ailenin kararı doğrultusunda, paylaşmıyoruz." (Attila Réthly'nin tarafına gönderdiği mektup).

31 Alfréd Zách, "Dr. Réthly Antal életutja", *Réthly, Antal Emlékkönyv*, Magyar Meteorológiai Társaság, Budapest, 1975, s. 5. Halen Kaposvár Üniversitesi'nde tiyatro dalında öğretim üyesi olarak ders veren Attila Réthly, büyükbabasının Réthly ailesi için 73 sayfalık bir hatırat bıraktığını söylemiştir. Réthly bu hatıratında Türkiye'yle ilgili anılarına da yer vermektedir. Attila Réthly, büyükbabasının hatıratında Türkiye ikametgâhı hakkında bir günlüğünün olduğunu söz ettiğini bildirmiştir. Ancak var olduğu ve büyük bir ihtimalle Almanya'da yaşayan torunu Mária Réthly'de olabileceği, bir kısmı Fransızca olarak elle yazılmış olduğu söylenen günlük, Attila Réthly'nin araştırmasına rağmen bulunamamıştır. Attila Réthly, Antal Réthly'nin ölümünden önce günlüğünü karısının isteği üzerine yaktığını, böylece bugün ilginç olabilecek birçok özel evrağın yok olduğunu, bunun gerçek sebebini bilmediğini ifade etmiştir. Attila Réthly, Antal Réthly'nin 73 sayfalık hatıratından 8 sayfası Türkiye ile ilgili olmak üzere, toplam 18 sayfalık hatırat ile birlikte Réthly ve ailesi ile ilgili fotoğrafları tarafına göndermiştir. 73 sayfalık bu hatırat, Türkiye ile ilgili hatıraları dışında Macaristan'daki ve bazı ülkelerdeki çalışmaları ve öğrenim hayatına ilişkin hatıraları yer almaktadır (Attila Réthly'nin tarafına gönderdiği mektup). Antal Réthly, hatıratında ilk ve orta öğreniminden bahsederken "o yıllara ait pek de övünülecek bir durumu olmadığını" belirterek şöyle demektedir: "Yaramaz bir çocuktum, öğrenmeyi sevmezdim, aklıma sadece oyun oynamak gelirdi. Medve Sokağı'ndaki ilkokula gittiğim yerleri hatırladım. Daha sonra beden dersinde sağ yerine sola döndüğüm için benimle birlikte birini daha sopyayla kötü bir şekilde döven kaba bir öğretmenden dolayı oradan ayrıldım. Eve gittim ve bir daha oraya gitmeyeceğimi söyledim. Ve o yıl Ferenc Toldy sokağındaki ilkokula geçtim. Pek iyi olmayan bir karneyle Buda Réaliskola'ya kaydoldum. Daha baştan düşe kal-kal okumaya mahkûm edildim ve birçok temel bilgiyi vaktinde öğrenemediğimi çok daha sonra anladım. Sadece gerilerek ve direnerek ortaokulda ihmalciliğimden dolayı devamsızlıkları gide-rebildim. Beş yıl Buda'daki Ferenc Toldy Okuluna gittim. (...) 1893'de Fransızca ve Macarcadan kaldım ve bu sırada sınıf tekrarı için talimat verildi. Bunun düzeltilmesi için bir dilekçe verdim ama talimat verilmişti. Çünkü o dönemde ya Macarcadan ya da aritmetikten zayıf alan kişi, bununla birlikte bir başka dersten kalırsa telafi sınavı yapılmaması için bakanlık kararı çıkmıştı. Bu benim trajedim idi. Kim bilebilirdi ki!.." (Antal Réthly visszaemlékezésé, s. 68-69).

Macar Milli Meteoroloji Enstitüsü'nün temellerinin oluşturulduğu bu okulda Enstitü başkanı Ágost Heller ve Endre Bozóky, Antal Réthly'nin öğretmenleri idi.³² Bundan sonra Ticaret Okulu'nu³³ bitiren Réthly³⁴, 1899 yılında devlet muhasebe sınavını başarıyla geçti.³⁵ (Bkz. Ek. 6)

Antal Réthly devlet hizmetine adım attığı bu dönemi şöyle açıklamaktadır:³⁶

9 Temmuz 1899. Artık Bakanlığın eğitim işleri şubesinde sadece gündelikçi değil aynı zamanda saymanlıkta çalışıyordum. Bu gün bakanlık sekreteri, daha sonra müsteşar olan Jenő Tóth ile tanıştım ve bana "Sizin gibi çalışkan bir selef yok, siz örnek oldunuz," dedi. Bu ilk resmi değerlendirmeydi.

Réthly, hatıralarında ilk ve orta öğrenimi sırasında "çok iyi bir öğrenci olmadığını" vurgulamasına rağmen³⁷, ilerleyen yıllardaki Réthly'yi "çok çalışkan ve ola-

32 Antal Réthly, "Budapest éghajlata irodálmának uttörőröl", s. 47.

33 Antal Réthly'nin hatıraları dikkate alındığında (s. 69), Alfréd Zách'ın "Dr Réthly Antal életutja" adlı makalesinde Réthly'nin "ortaokul öğrenimini Ferenc Toldy Okulu'nda tamamladığı" yönündeki cümlesi (a.g.m., s. 5) doğru görünmüyor. Antal Réthly hatıralarında bu okul hakkında şöyle demektedir: "Bir yıl kaybetmişim. Bunu bitirerek bir yıl kazanmam için Yüksek Ticaret Okulu'na (Felsőkereskedelmi Iskola) geçmem gerekiyordu. Bunun için çok para ödedim. Çünkü tamamlamak için çok şeyi telafi etmem gerekiyordu. Yine de bu duruma pek uymayan bir yönde ilerlemeye başladım. Ancak 17 yaşın aklıyla okul değiştirmenin ne anlama geldiğini nereden bilebilirdim ki! Yeni okulda daha iyi bir öğrenci olacağımı düşünmüştüm. Sadece ortalamamın altında değildim, aynı zamanda zayıf bir öğrenciydim. Ama şüphesiz gözü açık davranmayı başardım. Olgunluk sınavı öncesinde bir arkadaşımın bağımsızlık savaşıyla ilgili notları ve ticaret muhasebesi notlarını yayımlamıştık. Bunları çoğalttık. Bu işi, önce Vilmos Trájtler, daha sonra Tardai ile yaptık. Çok akıllı biriydi. Onunla birlikte beyin jimnastiği yapardık. Olgunluk sınavı sonrası mektuplaşarak görüşmeye devam ettik. O daha sonra spiritualist oldu ve gizli bilgilerle ilgilendi, ben de bir tesadüf sonucu kaderimin belirlediği hedefe doğru sürüklendim. O sayıştay başkanışmanı oldu. Yaşayıp yaşamadığını bilmiyorum ama on yıl boyunca çok iyi arkadaşlık." (Réthly Antal visszaemlékezése, s. 70).

34 Réthly Antal visszaemlékezése, s. 70.

35 Réthly Antal visszaemlékezése, s. 67. Réthly anılarında tarih belirtmemekle birlikte, "Diğerleriyle birlikte, 'farklı sistemlere sahip aydınlatma gazı, jeneratör gazı, benzin ve mazot motorlarının' kullanımı için açılan meslek kursuna kaydoldum ve pekiyi sonucuyla bu kursu tamamladım, ayrıca sınava da katıldım. Tanrı şahidimdir ki, bugün 40 yıl sonra bunlara dair bir tek kelime bile bilmiyorum. Yine de insanın elinden kalem düşse bile hayatını kazanması için öğreneceği, her şeyi tecrübe edeceği, hatta gerekirse elinden her iş geleceğine dair bir işaret bulunmaktadır. Fakat buna sıra gelmedi", demektedir (Réthly Antal visszaemlékezése, s. 65).

36 Réthly Antal visszaemlékezése, s. 73.

37 Réthly Antal visszaemlékezése, s. 68-70. Réthly ailesine bıraktığı hatıralarında, "Yıllarca bir yığın yazı topladığını ancak aradan çok zaman geçtiğinden ve bir ayıklama yapılması gerektiğinden" bazı yazıları, okul karnelerini ve muhasebe diplomasını ortadan kaldırdığını açıklamaktadır. (bkz. s. 65). Hatıranın bir başta yerinde, "karnelerini ölümünden sonra yakılması için hazırladığını" yazmakta ve nedenini şöyle açıklamaktadır: "Zaten hayatımda bunlara ihtiyacım yok. Çocuklarım ya da torunlarım için bir şey ifade etmeyecektir" (s. 68). Buna rağmen özellikle Réthly, karnelerindeki not dökümünü, bazı dilekçelerini, doktora diplomasını, yazdığı hatıraya aynen geçirmiş, bazı belgelerden hocalarının imzalarını keserek onları da yazdığı hatıraya eklemiştir (s. 65-72). Atilla Réthly bu konuda şöyle demiştir: "Réthly bir sürü eşyasını yaktı. Gerçek sebebini bilmiyorum. Bütün okul karnelerini ve diğerlerini. Sadece söz ediyor ve çok